

АНОТАЦІЯ

Ахмедова Е. Д. Стратегії англо-українських перекладів художніх порівнянь: когнітивний аналіз. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 035 – Філологія (Галузь знань 03 – Гуманітарні науки). – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2023.

Дисертація присвячена когнітивному аналізу стратегій одомашнення і очуження, застосованих в англо-українських перекладах художніх порівнянь.

У дисертаційному дослідженні висунуто гіпотезу, згідно з якою вибір стратегій одомашнення чи очуження в англо-українських перекладах художніх порівнянь, переважно, визначається незбіжністю концептуальних моделей англійських порівнянь та їх потенційних українських відповідників, що визначає їхню структурно-семантичну і (суб)культурну специфіку і позначається на перекладацьких рішеннях. Разом з тим, існує можливість вибору стратегії всупереч мовним і когнітивним обмеженням.

Матеріалом дослідження слугують 1264 англомовних порівняння та їх українські переклади, а також 32 художніх порівняння, які були введені в українські переклади для відтворення фрагментів оригінальних текстів, що не містять порівнянь. Приклади відібрані з художніх творів Д. Тартт “The Goldfinch”, “The Secret History” і М. Етвуд “The Blind Assassin”, а також їх українських перекладів, виконаних професійними перекладачами, відповідно, В. Шовкуном, Б. Стасюком та О. Оксенич.

Методологічною основою дослідження є діяльнісна концепція перекладу, яка дозволяє поєднати структурно-семантичний і когнітивний перекладацький аналіз на рівні концептуальних моделей художніх

порівнянь вихідного і перекладного текстів, а також перекладацьких процедур як когнітивних операцій, які визначають стратегії перекладу.

Методика дослідження інтегрує: зіставні структурно-семантичний та функціонально-стилістичний аналізи художніх порівнянь в текстах оригіналу та перекладу – для встановлення та зіставлення їх граматичної структури і виявлення денотативних і конотативних нюансів значень та стилістичних реєстрів; структурно-семантичний перекладацький аналіз – для виокремлення прийомів/ способів/ трансформацій перекладу; інструментарій теорії концептуальної метафори – для з'ясування концептуальних моделей художніх порівнянь в текстах оригіналу і перекладу та їх зіставного аналізу, а також встановлення когнітивних перекладацьких процедур; стратегічний перекладацький аналіз – для співвіднесення перекладацьких процедур зі стратегіями перекладу; кількісний аналіз – для виявлення кількісних співвідношень між процедурами, реалізованими прийомами/ способами/ трансформаціями, і стратегіями перекладу художніх порівнянь.

Наукова новизна дослідження полягає в інтегруванні інструментарію структурно-семантичного і когнітивного перекладознавства, що дозволяє виявити не лише способи/трансформації перекладу, а і концептуальні структури, і когнітивні операції, які їх пояснюють, а також розмежувати довільні рішення перекладача і рішення, спричинені лінгвокультурною або (суб)культурною специфікою концептуальних моделей, що стоять за мовними/мовленнєвими одиницями оригіналу і перекладу.

Дисертація складається зі вступу, трьох розділів із висновками до кожного, загальних висновків, списку наукових джерел, списку джерел ілюстративного матеріалу, списку довідкової літератури та додатків.

У першому розділі обґрунтовуються теоретико-методологічні основи дослідження: аналізуються структурно-семантичний і когнітивний підходи до вивчення перекладу художніх порівнянь, надається визначення і

класифікація художніх порівнянь в когнітивному ракурсі, уточняється поняття перекладацької стратегії і перекладацької процедури, здійснюється когнітивна класифікація перекладацьких процедур.

У другому розділі розглядається стратегія очуження англо-українського перекладу художніх порівнянь, яка реалізується як формальне або змістове відтворення в українському перекладі англійських порівнянь, побудованих на концептуальних моделях, які, імовірно, не вкорінені у свідомості реципієнтів тексту перекладу.

У третьому розділі аналізується стратегія одомашнення англо-українського перекладу художніх порівнянь, яка здійснюється усіма перекладацькими процедурами – відтворенням, заміною, згортанням, усуненням і додаванням.

Результати наукового дослідження узагальнюються у таких висновках, які підтверджують гіпотезу роботи.

Художнє порівняння є когнітивною структурою, мовні і мовленнєві втілення якої реалізують базову концептуальну модель КОНЦЕПТ-ЦІЛЬ А Є ЯК КОНЦЕПТ-ДЖЕРЕЛО Б ЗА ОЗНАКОЮ В.

За критерієм потенційної укоріненості концептів-складників концептуальної моделі художнього порівняння у свідомості представників культури оригіналу і перекладу виокремлюються наступні типи художніх порівнянь: конвенційні (загальнолюдські), оригінальні (індивідуальні), алюзивні (від загальнолюдських до культурно і субкультурно специфічних), порівняння-реалії (лінгвокультурні або (суб)культурні), фразеологічні (поділювані або не поділювані членами лінгвокультур оригіналу і перекладу).

Перекладацька стратегія є потенційно усвідомлюваною когнітивно-комунікативною діяльністю перекладача, що реалізується перекладацькими процедурами, тобто когнітивно-комунікативними діями, що спрямовані на вирішення конкретних перекладацьких проблем в межах речення-

висловлення як частини тексту і набувають мовного/ мовленнєвого втілення у відповідних прийомах, способах і трансформаціях перекладу. Перекладацькі процедури включають: 1) відтворення (формальне або змістове) вихідного порівняння із збереженням вихідної концептуальної моделі; 2) заміну вихідного порівняння на порівняння іншої концептуальної моделі; 3) згортання порівняння до пояснення його змісту; 4) усунення порівняння; 5) додавання порівняння в текст перекладу за відсутністю такого в тексті оригіналу.

Стратегія очуження реалізується перекладацькою процедурою формального (транскодування) або змістового (калькуванням у поєднанні з транскодуванням та незначними граматичними трансформаціями) відтворення порівняння (алюзивного, оригінального, фразеологічного або порівняння-реалії), побудованого на концептуальній моделі, яка, ймовірно, не укорінена у свідомості реципієнтів.

Стратегія одомашнення втілюється усіма перекладацькими процедурами і утворює дві дихотомії: повне одомашнення (пов'язане зі змінами на когнітивному рівні) vs. часткове одомашнення (обмежується змінами структурно-семантичного рівня) і вимушене одомашнення (спричиняється незбіжністю граматичних структур та/або концептуальних моделей вихідного і перекладного порівнянь) vs. довільне одомашнення (не спричиняється лінгвокультурною або (суб)культурною специфікою).

Повне одомашнення реалізується перекладацькими процедурами заміни, згортання, усунення і додавання, які є вимушеними (у випадку лінгвокультурної і (суб)культурної специфіки концептів-джерел вихідних фразеологічних і алюзивних порівнянь, а також лінгвокультурно специфічних фразеологізмів, що не містять порівняння) або довільними (у випадку конвенційних і оригінальних порівнянь).

Часткове одомашнення є переважно довільним і поділяється на лексико-граматичне (трансформація експліцитного порівняння в

імпліцитне і навпаки) і стилістичне: стилістично-морфологічне (вживання суфіксів суб'єктивного ставлення з відповідниками імен концептів-джерел порівнянь усіх типів) і стилістично-лексичне (вживання стилістично маркованих синонімів нейтральних імен концептів-джерел оригінальних і конвенційних порівнянь). Часткове одомашнення у функції нейтралізації очуження є вимушеним і реалізується шляхом текстової або позатекстової експлікації ознаки порівняння при формальному відтворенні алюзивних порівнянь.

Теоретична значущість дослідження визначається його внеском в загальну теорію перекладу та теорію художнього перекладу (розробка методики когнітивного аналізу перекладу художніх порівнянь, яка дозволяє встановити кореляції між збіжністю/ незбіжністю концептуальних моделей художніх порівнянь вихідного і перекладного текстів і процедурами та стратегіями їх англо-українського перекладу, що ведуть до очуження чи одомашнення вихідного тексту) та когнітивну лінгвістику (встановлення концептуальних моделей англійських та українських порівнянь та їх лінгвокультурної/ (суб)культурної специфіки).

Практична значущість дослідження визначається можливістю використання його результатів у лекційних курсах «Вступ до перекладознавства», «Теорія перекладу як міжкультурної комунікації», лексикології англійської та української мов, загального мовознавства, а також спецкурсів з теорії художнього перекладу та когнітивної лінгвістики. Міждисциплінарний ракурс дисертації уможливорює застосування її результатів у соціальній психології та соціології. Надбання дисертації буде також корисним у перекладацькій діяльності та для здійснення майбутніх досліджень студентів, магістрів і аспірантів.

Перспективи дослідження пов'язуємо із застосуванням розробленої методики когнітивного перекладацького аналізу, з одного боку, для більш детального аналізу перекладів метафори, а також вивчення нових одиниць

перекладу, зокрема, метонімії та метафтонімії, які ще не були об'єктом перекладознавства, а з іншого боку, для перекладацького аналізу текстів інших функціональних стилів, зокрема, наукового і публіцистичного. Видається доцільним також поєднання розробленої методики з можливостями корпусної лінгвістики.

Ключові слова: когнітивний перекладацький аналіз, культура, одомашнення, очуження, перекладацька процедура, перекладацька стратегія, субкультура, художнє порівняння.

ABSTRACT

Akhmedova E. D. Strategies of English-Ukrainian translations of fiction similes: cognitive analysis. – Qualification scholarly paper: a manuscript.

Thesis submitted for obtaining the Doctor of Philosophy degree in Humanities, Speciality 035 – Philology (Branch of knowledge 03 – Translation studies). – V. N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2023.

This thesis focuses on the cognitive analysis of domestication and foreignization strategies applied to English-Ukrainian translations of fiction similes.

The thesis puts forward a hypothesis that the translator's choice in favour of domestication or foreignization strategies for English-Ukrainian translations of fiction similes is mainly determined by the inconsistency of conceptual models of English similes and their potential Ukrainian equivalents, which determines their structural-semantic and (sub)cultural specificity and is reflected in translation decisions. At the same time, a translator can choose a strategy despite linguistic and cognitive constraints.

The research empirical material amounts to 1264 English similes and their Ukrainian translations, as well as 32 fiction similes, which were added in Ukrainian translations to render the source-text fragments that contain no comparison. The sample is collected from three novels “The Goldfinch” and “The Secret History” by D. Tartt, and “The Blind Assassin” by M. Atwood, as well as their Ukrainian translations, performed, respectively, by professional translators V. Shovkun, B. Stasiuk and O. Oksenysh.

The research methodological foundation is based on the action-oriented approach, which enables the researcher to combine structural-semantic and cognitive translation analysis at the level of conceptual mapping of fiction similes

of the source and target texts, as well as translation procedures as cognitive operations/actions that determine translation strategies.

The research methodology integrates: comparative structural-semantic and functional-stylistic analyses of fiction similes in the source and target texts that are used to establish and compare their grammatical structure and identify denotative and connotative nuances of meanings and stylistic registers; structural-semantic translation analysis is applied to distinguish translation techniques/transformations; conceptual metaphor theory – to study conceptual models of fiction similes in the source and target texts and conduct their comparative analysis, as well as establish cognitive translation procedures; strategic translation analysis – to correlate translation procedures with translation strategies; quantitative analysis – to identify the ratio of procedures, techniques/transformations, and translation strategies of fiction similes.

The research novelty is based on the integration of the tools of structural-semantic and cognitive translation studies, which enables the researcher to identify not only translation techniques/ transformations, but also conceptual mappings and cognitive operations which explain them, as well as to distinguish between free translator's decisions and decisions caused by the linguistic or (sub)cultural specificity of the conceptual mappings behind the language/ speech units of the source and target texts.

This thesis consists of introduction, three chapters with conclusions, general conclusions, references, sources for illustrations, and appendices.

The first chapter “Theoretical and methodological foundations for the cognitive translation analysis of fiction similes” provides the theoretical and methodological foundations of the research. It discusses structural-semantic and cognitive approaches to examining fiction similes translation cases, provides definitions and classification of fiction similes from the cognitive perspective, clarifies the concepts of translation strategy and translation procedure, and performs the cognitive classification of translation procedures.

The second chapter examines “Foreignization in English-Ukrainian fiction similes translations”, where the foreignization strategy realizes as a form or content retention of English fiction similes in the Ukrainian translation. Such English fiction similes are built on conceptual models, which are probably not rooted in the recipient’s mind.

The third chapter deals with “Domestication in English-Ukrainian fiction similes translations” where the domestication strategy realizes through all translation procedures – retention, replacement, reduction, omission, and addition.

The research results are summarized in the following conclusions, which corroborate the thesis hypothesis.

Fiction simile is conceived as a cognitive structure, language and speech instantiations of which implement the basic conceptual model CONCEPT-TARGET A IS LIKE CONCEPT-SOURCE B ACCORDING TO CHARACTERISTIC C.

Fiction similes fall into several classes on the basis of the potential degree of the specificity of the concepts constituting their conceptual models and their potential rootedness in the minds of representatives of the source-text and the target-text cultures. The following types of fiction similes are identified: conventional (universal), original (individual), allusive (from universal to culturally and subculturally specific), realia-based (linguacultural or (sub)cultural), and phraseological (shared or not shared among representatives of the source-text and target-text linguacultures).

The translation strategy is viewed as a potentially conscious cognitive-communicative activity of the translator, which is realized through translation procedures, that is, cognitive-communicative actions aimed at solving specific translation problems within the sentence-utterance as part of the text. Translation procedures acquire language/speech instantiations in translation techniques and transformations. Translation procedures include: 1) retention of form or retention of content of the source-text simile, both preserving the source-text conceptual

model; 2) replacement of the source-text simile with a simile based on a different conceptual model; 3) reduction of the simile to explanation of its content; 4) omission of the simile; 5) addition of the simile in the target text to translate the fragment of the source text containing no comparison.

The foreignization strategy realizes through retention of form (transcoding) or retention of content (loan translation or calque combined with transcoding and minor grammatical transformations). Retention is used for allusive, original, phraseological, or realia-based similes, built on conceptual models, which are probably not rooted in the recipient's consciousness.

The domestication strategy realizes through all the translation procedures and forms two dichotomies: complete domestication (associated with changes at the cognitive level) vs. partial domestication (limited to changes at the structural-semantic level) and compulsory domestication (caused by inconsistency of grammatical structures and/or conceptual models of source and target similes) vs. optional domestication (not caused by linguacultural or (sub)cultural specificity).

Complete domestication entails applying such translation procedures as replacement, reduction, omission, and addition, which are compulsory (in the case of linguacultural and (sub)cultural specificity of the source-domain concepts of the source-text phraseological and allusive similes, as well as linguacultural specificity of phraseological units that do not contain comparison) or optional (in the case of conventional and original similes).

Partial domestication is mostly optional and is divided into lexical-grammatical (transformation of explicit similes into implicit ones and vice versa) and stylistic: stylistic-morphological (the use of suffixes of subjective attitude with the corresponding names of the source-domain concepts of all types of similes) and stylistic-lexical (the use of stylistically marked synonyms of neutral names of the source-domain concepts of original and conventional similes). Partial domestication applied to neutralise foreignization is compulsory and

realises as the retention of form of allusive similes with an in-text or beyond-text explication of the feature of comparison.

The research theoretical value is determined by its contribution to the general theory of translation and the theory of fiction translation (a methodology for the cognitive analysis of the fiction simile translation, which enables the researcher to establish correlations between the similarity/ difference of conceptual models of fiction similes of the source and target texts and the procedures and strategies for their English-Ukrainian translation, which lead to the foreignization or domestication of the source text) and cognitive linguistics (building conceptual models of English and Ukrainian fiction similes and establishing their linguacultural/ (sub)cultural specificity).

The research practical value is determined by the possibility of using its results in the courses “Introduction to Translation Studies”, “Theory of Translation as Intercultural Communication”, English and Ukrainian Languages Lexicology, General Linguistics. In addition, the results can find application in the special courses on Cognitive Linguistics, Theory of Conceptual Simile, Theory of Fiction Translation. The thesis interdisciplinary perspective enables the researcher to apply its results in social psychology and sociology. The thesis achievements will also be useful in translation activities and for future research of students, masters and postgraduates.

On the one hand, the research prospects presuppose the application of the devised methodology of cognitive translation analysis for a more detailed analysis of metaphor translation, as well as the study of new translation units, in particular, metonymy and metaphonymy, which have not been the object of translation studies yet. And, on the other hand, it can be used for the translation analysis of texts of other functional styles, in particular, scientific and publicist ones. The devised methodology also seems appropriate to combine with corpus linguistics.

Key words: cognitive translation analysis, culture, domestication, fiction simile, foreignization, subculture, translation procedure, translation strategy.